

ПОСИЛАННЯ

1. Генеральный опис Лівобережної України 1765–1769 рр.: покажчик населених пунктів / уклад.: Л.А. Попова, К.Г. Ревнищева; ред. І.Л. Бутич. – Київ: Центральний державний історичний архів УРСР, 1959. – 185 с. – Бібліогр.: с. 145–148.
2. Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. / Державна історична бібліотека України, Інститут історії АН України; гол. ред. П.Т. Тронько. – Харків: УРЕ АН УРСР, 1973. – Т. 19: Сумська область. – 694 с.
3. Лазаревський А.М. Описание старой Малороссии: в 3 т. / А. Лазаревский. – К.: Типография К.Н. Милевского, 1888. – Т. 1: Полк Стародубский. – 560 с.
4. Матеріали сільської бібліотеки с. Глазове Шосткинського району.
5. Хутір Шостка та інші поселення краю в історичних документах від 1551 року / упоряд. В. Кириєвський. – Шостка: [б. в.], 2003. – 36 с.

Кулик А.А. Из истории с. Глазово Шосткинского района Сумской области

В данной статье автором была предпринята попытка проанализировать и систематизировать уже существующий историографический материал по с. Глазово Сумской области. Было введено в научный оборот топонимику села.

Ключевые слова: Глазово, история села, топонимика, монастырь, монахи, селяне.

Kulyk A.A. From the history of Hlazove (Shostka district, Sumy region)

The article is delaminated problem of investigation of history of village Hlazove from the Shostka district. Buildings plan and history map of Hlazove was published.

Key words: Hlazove, history, toponymy, monastery, monks, villagers.

22.03.2017 р.

j

УДК 725.94(477):(=411.16):2-283

Ю.А. Шишкіна

З ІСТОРІЇ ЄВРЕЙСЬКОГО МОЛИТОВНОГО ДОМУ У ГЛУХОВІ

У статті аналізується проблема концентрації єврейського населення у містечках в межах смуги осілости кінця XIX – початку XX ст. та створення умов для реалізації відправлення їх культових потреб. На основі архівної джерельної бази виокремлені питання вирішення даної проблеми у м. Глухові.

Ключові слова: єврейське населення, смуга осілости, культові потреби, синагога.

Архітектурне середовище пересічного українського міста формує комплекс взаємозалежних факторів, як-то потреби його мешканців та можливості самодостатньої фінансово забезпеченої еліти, уподобання якої залежать від рівня освіченості, віросповідання, тогочасного модного архітектурного стилю. Кожна епоха диктує свої правила, етичні та естетичні норми і смаки.

Глухів кінця XIX – початку XX ст. постає перед сучасниками різноплановим багатонаціональним містом зі славним історичним минулим та перспективною невизначеністю. Різномбарвний колорит його мешканців став результатом національної політики Російського імперського уряду, у владних

коридорах якого в кінці XVIII ст. окреслили межу осілости єврейського населення. Її смуга проходила якраз територією Глухівщини. Царський уряд визначив місця компактного проживання євреїв з метою запобігання проникнення їх у великоруські губернії і захисту російського підприємництва від єврейської конкуренції. Проживання євреїв відповідно до указу про межі осілости дозволялося лише в спеціально обумовлених містах і містечках, але не в сільській місцевості. Результатом цих обмежень, а також обмежень у виборі професії, стала надзвичайна скупченість єврейських ремісників та їх родин у містечках в межах смуги осілости.

Проблемами розселення євреїв відповідно зазначеної межі, їх господарською та релігійною діяльністю, архітектурною спадщиною переймалися такі дослідники, як О. Мердер [1], Н.Г. Логвин [2], Р. Метельницький [3]. Життєдіяльність глухівських євреїв досліджували М. Часницький [4] та В. Назарова [5], проте варто розставити акценти щодо єврейської культової архітектурної забудови м. Глухова.

До початку XX ст. на теренах імперії, в основному в українських губерніях, була сконцентрована майже половина світового єврейства. У зазначений період Глухів став тим містом, де євреї знайшли не тільки притулок, а й відчули себе повноцінними мешканцями, які входили до його владних структур та брали активну участь у формуванні міського інфраструктурного та архітектурного середовища.

Єврейське населення міста постійно зростало. За статистичною звітністю 1858 р. по м. Глухову за десятилітнім народним переписом налічувалось 4404 чоловіки та 4667 жінок, з них єврейського віросповідання – 1215 чоловіків та 1254 жінки [5, с. 5]. Це – майже третина всього населення.

З огляду на міське багатонаціональне різномбарв'я у Глухові достатньо толерантно ставились до різних релігійних конфесій. Тут були і розкольники різних сект, і представники римо-католицького, протестанського, єврейського і навіть армяно-григоріанського віросповідань [5, с. 6]. Домінували, звичайно, християни православного віросповідання, які відправляли свої культові потреби у соборах та церквах – десяти кам'яних та одній дерев'яній. Натомість єврейських молитовних шкіл малося лише одна кам'яна і одна дерев'яна [5, с. 7].

Життя глухівських євреїв, зберігаючи традиції й заповіді, зосереджувалось навколо молитовних будинків. То були пункти, де збиралась і гуртувалась єврейська громадськість міста. Кожному молитовному дому була притаманна своя аура. Ті, хто в них молився, впливали на характер дому, а дім – на них. Будівлі культового призначення, як правило, зводились спільними зусиллями єврейських громад. Не стало виключенням і будівництво третього молитовного будинку у Глухові.

Історія будівництва Глухівської синагоги сягає середини XIX ст. У фондах Державного архіву Чернігівської області зберігся проект та низка документів, які засвідчують непросту історію її спорудження.

У січні 1867 р. «...общество евреев города Глухова, имея особую необходимость устроить по числу душ Молитвен-

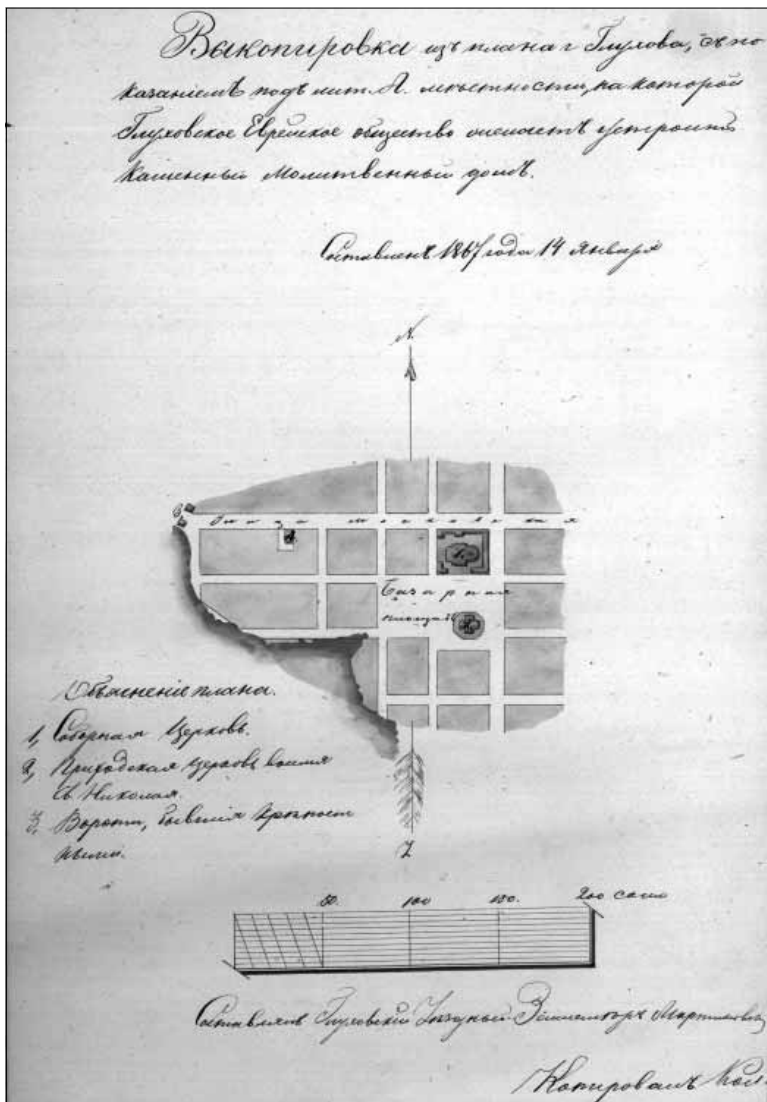

Рис. 1. Викопіровка з плану м. Глухова, де планувалось встановити синагогу

ный дом близ Киевомосковской большой дороги, ... уполномочило от себя собратов своих купцов г. Глухова... согласно 258 статьи 12 тома части 1 св. зак. изд. 1857 года – заявить Правительству, что предположительное построение Молитвенного дома Еврейское общество имеет произвести на пожертвованные пособия обоих полов того общества. На каков предмет собрали добровольными приношениями сумму 3000 рублей серебром. Просим Уполномоченных ходатайствовать у Правительства разрешения на это...» [6, с. 6]. Документ підписаний вісьмома купцями та двадцятьма міщанами, завіреним і скріпленім печаткою рабином глухівської спілки Нахимом Шумяцьким.

Потреба єврейської громади ще в одному приміщенні молитовного будинку на той час була нагальною, про що в акті огляду від 2 квітня 1867 р. свідчили помчник глухівського повітового справника Алфьоров та депутат від купців і городян: «...осматривали два єврейських молитвенных дома, устроенных на одном дворе в г. Глухове, при чем оказался: первый из этих домов каменный длинной 15,

а шириной 11 аршинов, в коем мужское отделение занимает 11 аршин в квадрате, а посредине сего помещения устроенный балдахин имеет 3 аршина в квадрате; женское отделение занимает остальные 4 аршина, а второй деревянный – длинной 24, а шириной 18 аршин, в коем мужское отделение занимает в длину 17, а посредине балдахин имеет 4 аршина в квадрате, женское же при сей молельни отделении занимает остальные в длину 7 аршин. Судя по народонаселению в городе Глухове евреев, помещение в означенных домах весьма недостаточно для богослужения, особенно в большие еврейские праздники, это можно судить по тому, что при отправлении в табельные дни молебствия по еврейскому обряду бывает весьма тесно, несмотря на то, что к сим дням с деревень евреи не являются» [6, с. 15].

На той час існували певні норми і умови щодо дотримання відстані розміщення єврейського молитовного дому від православного храму. Тому Глухівським повітовим землеміром були проведені відповідні заміри на місцевості, щоб виключити будь-які законодавчі неузгодження до початку будівництва синагоги: «Вследствии отношения глуховского полицейского управления от 19 марта за № 3303 честь имею уведомить, что по измерению моему в присутствии полицейского надзирателя Коломийцева требуемого отношения рассмотрения оказалось: от угла соборной церкви (не по прямой линии) до места где предполагают устроить Еврейский молитвенный дом 101 сажень от действительной ограды, но по прямой линии – 94 саж., от угла каменных лавок окромляющих церковный погост по линии одной улицы 86 саж.» [6, с. 13].

У кінці серпня 1867 р., попередньо здійснивши всі узгодження дозвільних документів відповідно до дотримання законодавчих норм, Глухівське повітове управління подало на розгляд Чернігівського губернського правління клопотання Глухівської єврейської громади про дозвіл на будівництво молитовного будинку: «...о разрешении им постройки третьего каменного молитвенного дома в г. Глухове так как существующие два молитвенных дома во время совершения обряда богослужения не вмещают в себе всех евреев, живущих в городе Глухове, что действительно и подтвердилось собранными по сему предмету сведениями; из плана же местности при сем представленном видно, что молитвенный дом предположено устроить внутри города по улице Московской, что по этой улице в третьем квартале в 87 сажень от места под литерой А, на котором назначается постройка означенного молитвенного дома (мал. 1), находится погост соборной церкви и на этом погосте по улице Московской устроен сплошной ряд каменных лавок с колокольнею в середине и самая церковь стоит внутри по-

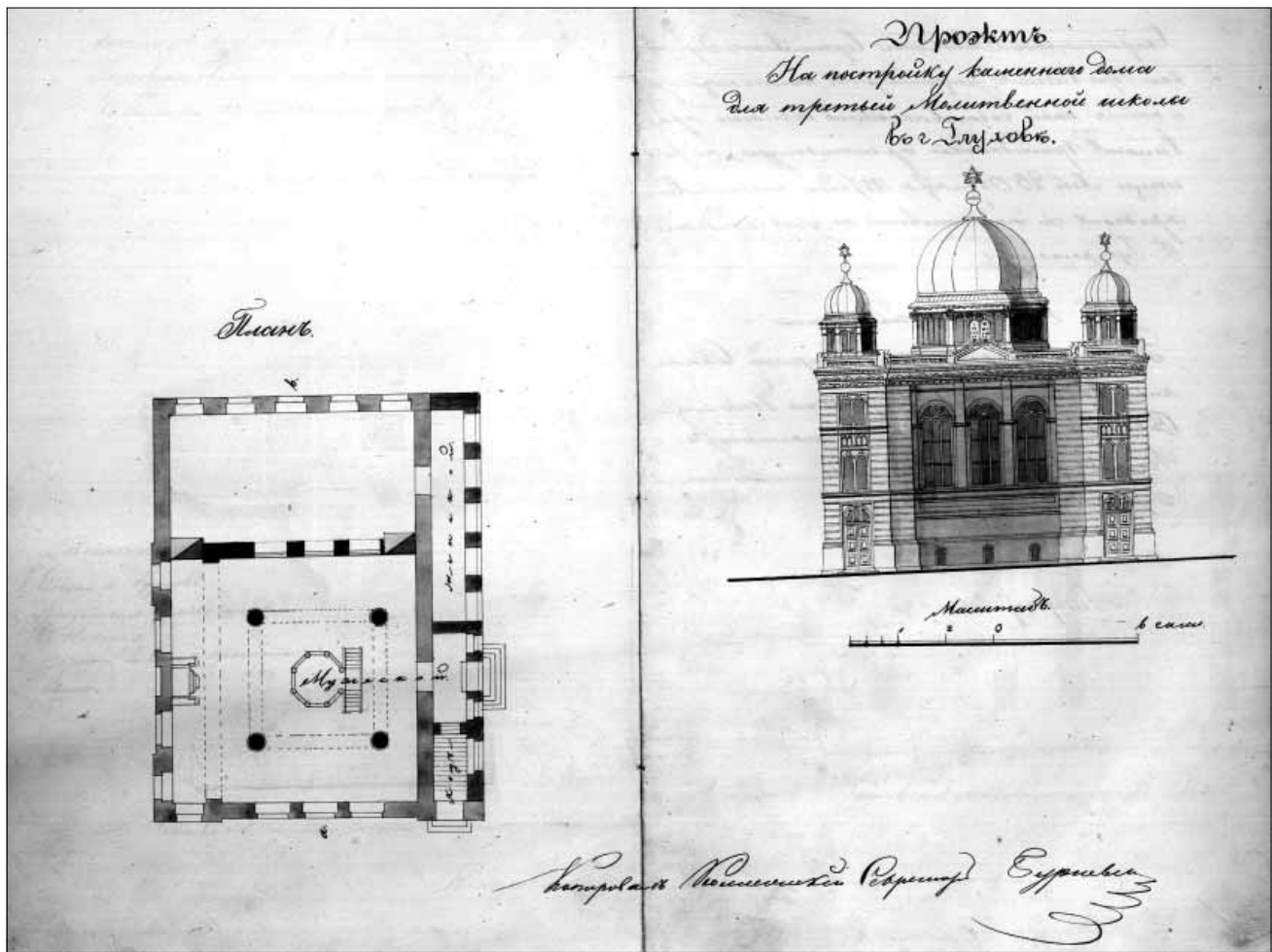

Рис. 2. Проект синагоги, автор О. Грос, 1867 р.

госта с главным выходом на другую боковую улицу. Между тем на основании 258 ст. т. XII уст. Синагоги и молитвенные школы вновь устроенные на одной улице или площади с православными церквями следует расположить в расстоянии от сих последних, по крайней мере на сто саженой на другой же от церкви улицы не ближе пятидесяти саженой.

При таких обстоятельствах встречается вытеснение как считать церковь: по одной ли улице с местом, на котором предполагается постройка молитвенного дома, или на другой, так как она находится не по линии улицы, а в середине погоста и главный выход из нее имеется на другую улицу; если считать церковь сообразно с главному входу находящемуся в другой улице, то молитвенный дом будет находится от оной на большем расстоянии, что требуется законом 50 саженой.

Предоставляя об этом согласно журнальному постановлению губернского правления 11-го сего августа составлявшемуся вашему высокопревосходительству, имею честь испрашивать в решении предписания» [6, с. 33].

Через певний час від управляючого Міністерства внутрішніх справ була отримана позитивна відповідь щодо можливості вищезазначеного будівництва: «...не зустрічає прештяства к допущению постройки в Глу-

хове єврейського молитвенного дома на избранном для сего, по Московской улице месте» [6, с. 35].

Будівництво мурованої синагоги було розпочате у 1867 р. за проектом глухівського архітектора А. Гроса. Це була кубічна однобанна будівля, поставлена з південного боку головної вулиці міста – Києво-Московської між комплексом Троїцького собору й Київською брамою. Будівля була вирішена в перехідних стилевих формах від пізнього класицизму до історизму.

Порівняння проекту з фотографіями вказує, що при будівництві відійшли від романо-мавританської стилістики, запропонованої архітектором (мал. 2), на користь класицистичної строгості. Замість вікон у вигляді трифоріїв улаштували високі аркові вікна, а замість запроєктованих кількох бань влаштували одну, на восьмигранному світловому підбаннику. План синагоги дводільний. Вона складалася з квадратного в плані молитовного залу й прилеглого приміщення. Посеред молитовного залу стояли чотири колони тосканського ордера, які слугували опорою для світлового восьмерика [7, с. 288]. Таким чином у Глухові була споруджена одна з найцікавіших пам'яток зазначеної епохи – «білокам'яна синагога, купол якої виблискував сусальним золотом» [2, с. 17]. Вона стала справжньою

окрасою навколишнього міського середовища.

За радянської влади синагога перестала виконувати основну свою функцію. Її закрили як культову споруду, розмістивши тут міський архів. Влітку 1941 р., напередодні окупації міста німцями, у приміщенні синагоги раптово виник пожар, який знищив майже всі документи, що там зберігалися. Разом з унікальними документальними цінностями місто втратило і свою єврейську архітектурну родзинку.

ПОСИЛАННЯ

1. Мердер О. Древности Луцка и его прошлое // Военно-исторический вестник. К., 1910 – № 9–10. – С. 35–48.
2. Логвин Н.Г. По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки. – К., 1968. – 155 с.
3. Метельницький Р. Деякі сторінки єврейської забудови Луцька. – К.: Дух і літера, 2001. – С. 85–133.
4. Часницький М.М. Глухов. Евреи. Память жива... Страницы истории еврейской общины Глуховщины. – К.: Атопол, 2009. – 317 с.
5. История и генеалогия глуховских евреев в заметках Черниговских губернских ведомостей. Сборник материалов и документов / сост. Назарова В.В.; Национальный заповедник «Глухов». – Можайск, 2014. – 400 с.
6. Державний архів Чернігівської області, ф. 127, оп. 26, спр. 39.
7. Вечерський В.В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. – К.: НДІТІАМ, 2002. – 592 с.

Шишкіна Ю.А. Из истории еврейского молитвенного дома в Глухове

В статье анализируется проблема концентрации еврейского населения в городах в пределах черты оседлости конца XIX – начала XX в., а также создание условий для реализации отправки их культурных нужд. На основе архивных источников обозначены вопросы решения данной проблемы в Глухове.

Ключевые слова: еврейское население, черта оседлости, культурные потребности, синагога.

Shyshkina Yu.A. From the history of the Jewish house of worship in Hlukhiv

In article the problem of concentration of the Jewish population in the cities within the pale of settlement of the end of XIX – the beginning of the XXth century, and also creation of conditions for realization of sending their cult needs is analyzed. On the basis of archival sources questions of the solution of this problem in Hlukhiv are designated.

Key words: Jewish population, pale of settlement, cult requirements, synagogue.

03.04.2017 р.

J

УДК 94(477):303.4(2-526.65+929.55)«18/190»

О.М. Мірошніченко

НОВІ ЗНАХІДКИ МЕМОРІАЛЬНИХ ПАМ'ЯТОК XIX – ПОЧАТКУ XX СТ. НА ВОЗНЕСЕНЬСЬКОМУ КЛАДОВИЩІ МІСТА ГЛУХОВА

В статті запропонована секторна структура досліджень надгробків XIX – початку XX ст. з Вознесенського кладовища міста Глухова. Вводиться у науковий обіг група некрополістичних пам'яток.

Ключові слова: Вознесенське кладовище, Глухів, надгробок, хрест, XIX–XX ст.

Вознесенське кладовище, засноване у XVIII ст., до сьогоднішнього дня являється центральним у місті Глухові. Кладовище має прямокутну форму. Із західної сторони

воно відділяється від вул. Професора Белявського кам'яним парканом; східна сторона виходить на житловий сектор вул. Зеленої і обнесена дерев'яним парканом; північний бік межує з огородами приватного сектору вул. Черешневої. На південній стороні кладовища з боку вул. Пирогова знаходяться в'їзні ворота, вмуровані в кам'яний паркан із металевою огорожею по периметру. Через старий цвинтар у напрямку південь – північ проходить центральна вулиця. Із сходу на захід під прямим кутом її перетинають три алеї, поділяючи територію на вісім секторів. Частково зберіглася алея із в'язів уздовж східної та західної стін; серед дерев переважає акація, тополь, клен. В багатьох місцях можна зустріти декоративні туї, посаджені біля могил.

Ще у 80-х роках минулого століття територія кладовища розросталася в північному напрямку в бік пустиря. Швидке «заселення» цієї ділянки і ущільнення місць біля родинних поховань спричинило ситуацію, що на сьогоднішній день єдиним способом пошуку місця останнього спочинку на цвинтарі є нищення могил, за якими не слідкують родичі, та старовинних поховань кінця XVIII – початку XX ст. Антропогенний руйнівний фактор на Вознесенському цвинтарі є найбільш високим серед п'яти інших православних кладовищ міста.

Дослідники глухівської старовини неодноразово публікували роботи, присвячені надмогилям скульптурам Вознесенського кладовища. Серед них слід відмітити статті Н.О. Зайцевої [1], Ю.О. Коваленка [2], В.Г. Пуцка [3], О.М. Мірошніченка. В одній із робіт автора статті «Меморіальні пам'ятки Глухова XIX – поч. XX ст. Вознесенське кладовище» були озвучені основні проблеми, пов'язані із збереженням надмогильної скульптури, запропонована система виявлення та опису пам'яток [5]. Цьогорічними дослідженнями на Вознесенському кладовищі знайдено, описано та зафіксовано на мапі 105 надмогильних пам'яток. Це – плити, хрести, стели, скульптури, фрагменти та основи надгробків XIX – початку XX ст. П'ять із семи секторів цвинтаря вдалося дослідити повністю. Результати цих робіт періодично висвітлюються в засобах масової інформації [6; 7; 8; 9]. Завдяки співпраці з дослідницею Вірою Назаровою в газеті «Соборний майдан» було опубліковано 14 науково-популярних статей, присвячених надмогильним пам'ятникам глухівських кладовищ [10–23]. Незважаючи на вивчення питання надмогильної пластики, відкритими лишається ряд проблем, пов'язаних із збереженням некрополістичних пам'яток. У своїй статті ми робимо опис нововиявлених надгробків із третього та четвертого секторів Вознесенського кладовища.

Сектор № 3 має прямокутну форму. Його західна сторона, що виходить на вул. Професора Белявського, огорожена кам'яним парканом; східна, північна і південна межують відповідно з секторами № 6, № 4 і № 2.

В означеному секторі досліджено 8 надгробків XIX – початку XX ст. В запропонованій нумерації перша цифра означає номер сектору, друга – номер пам'ятки.

3.1. Надгробок Василя Романовича Петруні. Плита виго-